

מספר הקורס: 1030018

שם הקורס בעברית: מחשבה פוליטית במסורת היהודית

שם הקורס באנגלית: Political Theory in the Jewish Tradition

שנה"ל: תשפ"ב

שם המרצה: ד"ר יצחק ליפשיץ

שם תכנית הלימודים: התכנית הבינתחומית בפילוסופיה ובהגות יהודית

סיווג הקורס: סמינר

משך והיקף הקורס: סמסטר ב, 4 ש"ס

נקודות זכות אקדמיות: 4 נ"ז

דרישות קדם: תולדות המחשבה המדינית

מועד שעות הקבלה: יום שני 14:00-15:00

פרטי קשר של המרצה: isaacl@shalem.ac.il \ 0505669122

תיאור הקורס

צ'ארלס טיילור בספרו העידן החילוני (*A Secular Age*) מתאר את התמורות של ההשקפה הדתית בציוויליזציה המערבית. אם עד העת החדשה, אמונה באלוהים הייתה הנחה שכמעט מקובלת על הכול, בעת החדשה, האמונה באל היא השקפה אחת מיני רבות, ומתחרה עם אחרות בשוק הדעות. אחד מן המאפיינים הבולטים של התמורה הזו הוא הצדקת המציאות הפוליטית בטיעונים תיאולוגיים. ההשקפה הדתית מתקיימת בעיקר במרחב הפרטי ופינתה את מקומה מן המרחב הציבורי. זיקה בין התיאולוגי והפוליטי מתקיימת בעיקר כמודל תיאורטי (כמו למשל אצל קרל שמיט בספרו תיאולוגיה פוליטית) ולא עוד כתיאולוגיה פוליטית מהותית. מאפיין מיוחד של התיאוריה הפוליטית היהודית של ימי הביניים הוא מעמדה המשפטי.

בקורס ייבחנו היסודות התיאולוגיים והמשפטיים של התיאוריה הפוליטית היהודית, הן מן הבחינה התיאורטית, הן מן הבחינה ההיסטורית. הדיון יתמקד בתפיסות פוליטיות בימי הביניים, בהתפתחות התיאוריה הפוליטית באשכנז ותיאוריות פוליטיות מחצי האי האיברי מן המאה העשירית ועד המאה השלוש עשרה.

מטרת הקורס

סוגיית המשטר הטוב וערכי הדמוקרטיה היא מן הסוגיות החשובות ביותר. תרומת המסורת היהודית ויחסה לסוגיה זו צריכה לעמוד בראש מעייניו של כל יהודי, ובמיוחד של אזרח במדינת ישראל. מטרת הקורס איננה הנחלה של הערכים המסורתיים, או רכישת ידע של הטקסטים המסורתיים בלבד, אלא התמודדות עם המסורת וגיבוש עמדה בת זמננו לאור התמודדות זו.

הלימוד יתמודד עם שאלות היסוד אלה בתחום הפוליטי ועם טקסטים ראשונים ומאוחרים, הן בספרות ההלכה, הן בהגות הפוליטית המערבית.

חובות הקורס והרכב הציון בקורס

עבודה אחת במהלך הסמסטר (באורך של כ-4 עמודים): 40%

עבודה סופית (באורך של כ-6 עמודים): 60%

ציון עובר: 60

פירוט המפגשים, נושאים וקריאת חובה/רשות:

קריאת רשות טרם הקורס:

הנס קלזן, על מהותה וערכה של הדמוקרטיה, יצחק אנגלרד, תרגום (ירושלים: המכון הישראלי לדמוקרטיה, 2005).

קרל שמיט, תיאולוגיה פוליטית, רן הכהן, תרגום (תל אביב: רסלינג, 2005).

Menachem Kellner, "Politics and Perfection: Gersonides vs. Maimonides," *Jewish Political Studies Review* 6 (1994), pp. 49-82.

Joseph R. Strayer, *On the Medieval Origins of the Modern State* (Princeton: Princeton University Press, 1970, 2005).

שיעור א: שיעור מבוא: מקומו של האל בעיצוב עולמו של האדם:

בשיעור זה ייבחנו הסוגיות התיאורטיות עליהן ייסוב הדיון במהלך הקורס. בין הסוגיות ייבחנו השאלות ההגותיות והתיאולוגיות בנוגע לקשר שבין התיאולוגי והפוליטי. תוצג עמדתו של צ'ארלס טיילור ותיבחן מנקודת מוצא היסטורית והגותית. לשאלת הרלבנטיות של הפן התיאולוגי תוצג גם ההשקפה של המדע עד העת החדשה, המניח רצף מן הפיזי למטפיזי. כמו כן ייבחן תפקיד המשפט והשפעתו במרחב הפוליטי.

קריאה מומלצת:

Charles Taylor, *A Secular Age* (Boston: The Belknap Press of Harvard University Press, 2007), pp. 539-593.

שיעור ב: הסמכות הפוליטית במקרא:

השיעור יוקדש לשתי פרשות המלך – ז' שבספר דברים וז' שבספר שמואל – וההבדלים ביניהן. הנושא לדיון יהיה שאלת הריבון הטוב ואם עמדת המקרא ביחס לריבון בן אנוש חיובית.

קריאת חובה:

דברים יז: יד-כ

שמואל א פרק ח

תלמוד בבלי סנהדרין כ ע"ב

קריאה מומלצת:

עדי אופיר, אלימות אלוהית (בני ברק: הקיבוץ המאוחד, תשע"ג)

שיעור ג: שאלות של סמכות:

בשיעור זה נלמד את הבחנתו של וולטר אולמן. לדבריו, בימי הביניים התחרו ביניהן שתי תפיסות ממשל. את האחת הוא מכנה תפיסת הכוח העולה, והאחרת היא תפיסת הכוח היורד. על פי תפיסת הכוח העולה נמצא מקור הכוח בחברה, ברשות הרבים, והוא עולה מלמטה, מן העם אל הריבון. את השנייה מכנה אולמן תפיסת הכוח היורד, על פיה נמצא הכוח ביד הריבון העליון, קרי האל, וממנו יורד הכוח אל המייצגים אותו. תפיסת הכוח העולה היא זו שמאפיינת את העמדה החילונית, בעוד שתפיסת הכוח היורד מאפיינת את עמדת הכנסייה. אנו נבחן את השלכות תיאוריה זו על ההשקפה היהודית בעת העתיקה, בימי הביניים ובעת החדשה.

קריאת חובה:

Walter Ullmann, *Medieval Political Thought* (Harmondsworth: Penguin, 1965), pp. 12-18.

שיעור ד: תולדות הקורפורציה כמוסד משפטי

הקהילה היהודית הוגדרה בפריבילגיות של הערים בימי הביניים כקורפורציה בין קורפורציות. בשיעור זה נלמד את התפתחות מוסד משפטי זה לדורותיו, מימי הביניים עד העת החדשה. שיעור זה יעסוק לא רק בסוגיה הפוליטית אלא גם במושג המשפטי של הקורפורציה עד העת החדשה – שאלת האישיות המשפטית המופשטת.

קריאת חובה:

Joseph P. Canning, "Law, Sovereignty and Corporation Theory, 1300-1450," *The Cambridge History of Medieval Political Thought c.350-c. 1450*, J.H. Burns, ed. (Cambridge, 1988), pp. 454-476.

קריאה מומלצת:

Otto Gierke, *Political Theories of the Middle Age*, tr. F.W. Maitland (Bristol: Thoemmes, 1996), pp. 22-30.

שיעור ה: המקבילה היהודית למוסד הקורפורציה

בשיעור זה יבחן קיומו של מוסד הקורפורציה במשפט העברי בעבר ובהווה, ובמקבילתו המשפטית. בשיעור תדון ההגדרה הפוליטית המיוחדת במשפט העברי וגם שאלת האישיות המשפטית המופשטת.

קריאת חובה:

Joseph Isaac Lifshitz, *Rabbi Meir of Rothenburg and the Foundation of Jewish Political Thought* (Cambridge and New York: Cambridge University Press, 2015), pp. 125-140.

לתלמידים תינתן הגרסא העברית של הספר.

שיעור ו: התפתחות התיאוריה הפוליטית באשכנז:

מקובל לתאר את תולדות יהודי אשכנז כקהילות שהתגבשו בערי גרמניה מן המאה העשירית ואילך, כמשפחות גרעיניות שהיגרו מאיטליה וממשפחות אלה התפתחו קהילות שעסקו בעיקר במסחר ובהלוואה בריבית. קהילות אלה פנו אל תלמידי חכמים בשאלת הסמכות הקהילתית. תשובות הרבנים הניבו ספרות רחבה הנשענת על כארבעה מקורות תלמודיים. בשיעור זה נלמד את המקורות הללו ואת השלכותיהם. שיעור זה יוקדש למאות הי-יב, ובעיקר לחכמים הבאים – רבינו משולם מלוקה, רבנו גרשום מאור הגולה, ריט"ע ור' יהודה בר' מאיר הכהן ור' אלעזר בר' יצחק.

קריאת חובה:

חיים סולובייצ'יק, שו"ת כמקור היסטורי (ירושלים: מרכז זלמן שזר, תשנ"א), עמ' 31-32; 46-49; 54-55; 66-69; 88-94.

שיעור ז: התפתחות התיאוריה הפוליטית באשכנז - המשך:

שיעור זה יוקדש לשיטת רבינו תם והראב"ה. בשיעור תועמד תפיסת השותפות כמוסד משפטי של המשפט העברי כנגד מוסד הקורפורציה של החוק הרומי.

קריאת חובה:

ר' מרדכי ב"ר הלל, ספר המרדכי, בבא בתרא, ס' תפ-תפב.

שיעור ט: התיאוריה הפוליטית של המהר"ם מרוטנבורג:

המהר"ם מרוטנבורג היה בכיר תלמידי החכמים באשכנז במחצית השנייה של המאה הי"ג, ועמדנו בשאלת הסמכות הקהילתית השפיעה רבות גם בשנים שאחר ימי הביניים. בשיעור זה תיבחן עמדתו יחד עם השקפתו התיאולוגית.

קריאת חובה:

יוסף יצחק ליפשיץ, "הקהילה כאגודה אחת: הגדרת הקהילה של המהר"ם מרוטנבורג", המסורת הפוליטית היהודית לדורותיה: ספר זיכרון לפרופ' דניאל אלעזר, ערך משה הלינגר (רמת גן: אוניברסיטת בר-אילן, תש"ע), עמ' 173-200.

קריאה מומלצת:

Joseph Isaac Lifshitz, *Rabbi Meir of Rothenburg and the Foundation of Jewish Political Thought* (Cambridge and New York: Cambridge University Press, 2015) pp. 193-233.

לתלמידים תינתן הגרסא העברית של הספר.

שיעור י: כנסת ישראל כמושג מיסטי וסוגיית התיאולוגיה הפוליטית

במסורת היהודית נתפס העם היהודי באמצעות הצירוף "כנסת ישראל", כאחד הביטויים של השכינה. המעמד המיסטי אשר הוענק לעם היהודי מעביר את הדיון מן התיאוריה הפוליטית לתיאולוגיה הפוליטית. סוגיית התיאולוגיה הפוליטית נדונה במחצית הראשונה של המאה העשרים, אבל ניתן למצוא את שורשיה אצל פלביוס ומאוחר יותר בימי הביניים.

קריאת חובה:

כריסטוף שמידט, "בתשובה על השאלה: מהי תיאולוגיה פוליטית?" בתוך כריסטוף שמידט ואלי שיינפלד, עורכים, האלוהים לא יאלם דום: המודרנה היהודית והתיאולוגיה הפוליטית (תל אביב: מכון ון ליר והקיבוץ המאוחד, תשס"ט), עמ' 18-37.

שיעור יא: חכמי ספרד – הרמב"ם:

בשיעור זה תיבחן השקפתו הפוליטית של הרמב"ם, על שאלת הסמכות, השימוש בכוח, שאלת הצדק ותפקיד הדת בזירה הפוליטית. הרמב"ם שנולד בקורדובה בתחילת המאה הי"ב, והיגר למרוקו ומשם למצרים, היה בעל השפעה עצומה על המחשבה היהודית בכלל ועל המחשבה הפוליטית בכלל.

קריאת חובה:

מנחם לורברבוים, פוליטיקה וגבולות ההלכה (ירושלים: הוצאת מכון שלום הרטמן, תשס"ו), עמ' 27-56.

שיעור יב: חכמי ספרד – הרשב"א והר"ן:

בשיעור זה ייבחנו שתי השקפות של חכמים מספרד הנוצרית – זו של הרשב"א וזו של הר"ן. הרשב"א שפעל בברצלונה במחצית השנייה של המאה הי"ג, השפיע רבות על התפיסה ההלכתית של הסמכות הפוליטית. חלופת המכתבים בינו ובין המהר"ם הניבה תפיסה משותפת שיש לה מהלכים על תפיסת ההלכה עד ימינו.

רבינו נסים גירונדי, הר"ן, אשר פעל אף הוא בברצלונה אך במאה הי"ד, גיבש השקפה דואליסטית של הסמכות הפוליטית, המבחינה בין מערכת משפט תורנית ואזרחית חילונית.

קריאת חובה:

מנחם לורברבוים, פוליטיקה וגבולות ההלכה (ירושלים: מכון שלום הרטמן, תשס"ו), עמ' 105-138.

שיעור יג: שלהי ימי הביניים ותחילת העת החדשה

בשיעור זה נבחן את השפעת הפוסקים מימי הביניים על תפיסת ההלכה המאוחרת, בעיקר את פסיקת ר' יוסף קולון (המהרי"ק), ר' שמואל די מודינה (המהרשד"ם) ור' אליהו מזרחי (הרא"ם). תפיסתם מהווה סיכום של התפיסה הפוליטית ההלכתית שנקבעה בשולחן ערוך.

קריאת חובה:

שו"ת מהרי"ק, סימן קפ.

שו"ת מהרשד"ם, חלק יורה דעה, סימן קיז.

שו"ת הרא"ם, סימן יד.

שולחן ערוך, חושן משפט הלכות שותפים בקרקע, סימן קסג.

שיעור יד: המקרה המיוחד של יהדות פולין

בפולין היו היהודים מאורגנים בוועדים מקומיים וכלל קהילתיים, ועד ארבע ארצות. פנקסי קהילות שרדו ובהם כרוניקות של החלטות ומבנה הארגונים. בשיעור זה נלמד על ארגון המשטר הקהילתי ועל מקורותיו מחוץ ומבית.

קריאת חובה:

אברהם ויין, "הארגון האוטונומי של יהודי פולין: מקהילה מסורתית ל'וועד דתי'", קיום ושבר: יהודי פולין לדורותיהם, ישראל ברטל וישראל גוטמן, עורכים, (ירושלים: מרכז זלמן שזר, תשנ"ז), עמ' 49-58.

יהודית קליק, "ה'היחסים בין הכנסייה הקתולית ליהודים בממלכת פולין-ליטא", קיום ושבר: יהודי פולין לדורותיהם, ישראל ברטל וישראל גוטמן, עורכים, (ירושלים: מרכז זלמן שזר, תשנ"ז), עמ' 193-208.

קריאה מומלצת:

שמואל אטינגר, "דרכה ההיסטורית של יהדות פולין", עיונים כתולדות היהודים בעת החדשה: בין פולין לרוסיה, ישראל ברטל ויונתן פרנקל, עורכים (ירושלים: מרכז זלמן שזר, תשנ"ה), עמ' 1-11.

כתבי זכויות לקהילות בממלכת פולין-ליטא במאות הט"ז-הי"ח, ההדיר יעקב גולדברג (ירושלים: הוצאת האקדמיה הישראלית למדעים, תשמ"ה).

שיעור טו: העת החדשה – הרמן כהן ופרנץ רוזנצווייג:

השקפתו הפוליטית של כהן דגלה בהפרדת הפוליטיקה מן האתוס היהודי הלכתי. לדבריו יהודי העולם החדש במערב זכו לראשונה להשתחרר מן המעמסה שבקיום מדינה, ולפיכך "נתאפשר ליהודים לקיים את דתם כאזרחים גרמנים - או כאזרחי כל מדינה אחרת - בתחושה שזהותם הלאומית המוסרית טוהרה מסיגי הפוליטיקה. תרגום הפוליטיקה לאתיקה חברתית נראה לכהן כצעד עצום קדימה מבחינת ההתפתחות האנושית" (רות וייס, "כישלונה המזהיר של הפוליטיקה היהודית בגולה", תכלת 10, תשס"א). השקפת כהן תיבחן יחד עם זו של פרנץ רוזנצווייג אשר דגל בתפיסת האתוס של היהודי כדבק בדתו ובנצח שהוא יוצר לעצמו, ועומד מעל השאיפה לאדמה.

קריאת חובה:

בנימין פולק, לדבר עם ישעיהו: האימפריאליזם הגואל של פרנץ רוזנצוויג, האלוהים לא יאלם דום: המודרנה היהודית והתיאולוגיה הפוליטית, כריסטוף שמידט ואלי שיינפלד, עורכים (תל אביב: מכון ון ליר והקיבוץ המאוחד, תשס"ט), עמ' 103-121.

Alan L. Mittelman, *The Scepter Shall Not Depart from Judah* (Boston: Lexington Books, 2000), pp. 31-35.

הרמן כהן, דת התבונה ממקורות היהדות, ירושלים: מוסד ביאליק, תשל"ב, עמ' 384-394.

שיעור טז: האם המדינה המודרנית מהווה קו פרשת מים?

המחשבה הפוליטית מבחינה בין המדינה בעת העתיקה שהתרכזה סביב הריבון ובין המדינה בעת החדשה בעלת מוסדות משפטיים, מוסדות חינוך וסעד. עמדה זו תיבחן בשיעור זה.

קריאת חובה:

Joseph R. Strayer, *On the Medieval Origins of the Modern State* (Princeton: Princeton University Press, 1970, 2005), pp.3-34.

קריאת רשות:

Joseph R. Strayer, *On the Medieval Origins of the Modern State* (Princeton: Princeton University Press, 1970, 2005) pp. 35-111.

שיעור יז: משיחיות, הרב קוק והחזון אי"ש

מדינה יהודית ותפקידה בהיסטוריה מהווים אתגר במחשבה הפוליטית היהודית שעניינה עד המאה העשרים היה הקהילה. התייחסות לגוף פוליטי גדול יותר היוותה אתגר שעומו התמודדו פוסקים בני המאה העשרים. נדון בתפיסתו המשיחית של הרב קוק ומנגד בזו של החזון אי"ש.

קריאת חובה:

אביעזר רביצקי, הקץ המגולה ומדינת היהודים: משיחיות, ציונות ורדיקליזם דתי בישראל (תל-אביב: הוצאת עם-עובד, תשנ"ג), עמ' 150-182.

שיעור יח: הדיון ההלכתי של המאה העשרים

במאה העשרים החל דיון הלכתי חדש שקיומה של מדינת ישראל עורר אותו. נושאים של מוסר מלחמה, פעילות של בתי חולים בשבת, משטרה בשבת, מעמדה של מערכת משפט יהודית שאיננה הלכתית ועוד.

קריאת חובה:

הרב שאול ישראלי, עמוד הימיני, ירושלים, תשנ"ב, עמ' קד-קיט.

חיים בורגנסקי, "קהילה וממלכה: יחסם ההלכתי של הרב י"א הרצוג והרב שאול ישראלי למדינת ישראל", דת ומדינה בהגות היהודית במאה העשרים, אביעזר רביצקי, עורך (ירושלים: הוצאת המכון הישראלי לדמוקרטיה, 2005), עמ' 267-294.

שיעור יט: צבא ההגנה לישראל – מוסר מלחמה יהודי

הדיון יוקדש לשאלת דוקטרינת האפקט הכפול – הריגת מי שאינם מעורבים.

קריאת חובה:

הרב שאול ישראלי, עמוד הימיני, ירושלים, תשנ"ב, עמ' קפד-רד.

שיעור כ: שיח הזכויות וההלכה היהודית

מקובל לראות בדמוקרטיה המודרנית תורה ערכית הנושאת עקרונות רבים. עיקרון הבחירה הרובנית הוא רק אחד מן הערכים. זכויות הפרט עומדות במרכז והן בעלות חשיבות רבה יותר. שאלת שיח הזכויות בהלכה היא לפיכך בעלת חשיבות רבה. נבחן האם לזכות ניתן מקום בהלכה. האם נכון למשל לטעון שההלכה מכירה בחובה ולא בזכות. האם זכויות הפרט גוברות על דרישות ההלכה?

קריאת חובה:

אבישלום וסטרייך, זכויות, הלכה והאדם שביניהם, עורכים ידידיה שטרן ושחר ליפשיץ (ירושלים: המכון הישראלי לדמוקרטיה, תשס"ב), עמ' 1-36

קריאת רשות:

אבישלום וסטרייך, זכויות, הלכה והאדם שביניהם, עורכים ידידיה שטרן ושחר ליפשיץ (ירושלים: המכון הישראלי לדמוקרטיה, תשס"ב), עמ' 37-81

שיעור כא: מעמד האישה

הדיון יהיה חלקו היסטורי וחלקו עקרוני. תחילה נדון בתהליך קבלת פוסקי הלכה את בחירת הנשים וליכולתן להיבחר. כמו כן נדון בשאלת עדות נשים וקבלת נשים כדיינות.

קריאת חובה:

אלימלך וסטרייך, תמורות במעמד האישה במשפט העברי: מסע בין מסורות (ירושלים: הוצאת ספרים על שם י"ל מאגנס, האוניברסיטה העברית, תשס"ב) עמ' 303-343.

שיעור כב: הלכה יהודית במדינה חילונית

שאלות הלכתיות בהלכות מדינה תלויות לרוב בקיומה של מדינת הלכה. האם ההלכה היהודית רלבנטית במדינה חילונית?

קריאת חובה:

הרב שאול ישראלי, עמוד הימיני, ירושלים, תשנ"ב, עמ' פז-קג.

שיעור כג: מעמד החילוני במדינה יהודית

היחס למי שאינו שומר מצוות היה חמור בעת העתיקה ובימי הביניים. יחסם של פוסקים במאה העשרים שונה לחלוטין. בשיעור זה נדון בשאלה העקרונית ונדון בתמורות שחלו במהלך ההיסטוריה ביחס למי שאינו שומר מצוות ומי שאינו מאמין.

קריאת חובה:

ר' אברהם ישעיה קרליץ, חזון אי"ש, יורה דעה סימן ב.

שיעור כד: היחס לבני דתות אחרות במדינה יהודית

זכות הפולחן היא מזכויות היסוד בדמוקרטיה המודרנית. בשיעור זה נבחן את מעמד הפולחן של דתות אחרות ואת ההכרה בהן. נבחן את הסובלנות הדתית כערך חרף הערכים המתחרים והסותרים לדת היהודית.

קריאת חובה:

הרב שאול ישראלי, עמוד הימיני, ירושלים, תשנ"ב, עמ' קכ-קמג.

שיעור כה: קהילתנות

אחת התמורות במחשבה המדינית בשלהי המאה העשרים היא ההכרה בהתארגנויות פוליטיות העומדות בין הפרט ובין המדינה. אחת ההצעות הבולטות היא התפיסה הקהילתנית. הטענה היא שהפרט מזהה את עצמו באמצעות הקהילה שאליו הוא קשור. במחשבה הפוליטית היהודית יש המצדדים בתפיסה הקהילתנית ולדעתם היא עולה בקנה אחד עם המחשבה היהודית. בשיעור זה נבחן את הטענה הזו וטענות דומות.

קריאת חובה:

Stephen Mulhall and Adam Swift, *Liberals and Communitarians* (Oxford: Blackwell, 1992), pp. 102-126.

שיעור כז: סיכום:

בשיעור זה ייבחנו בשנית השאלות התיאורטיות שנשאלו במהלך הקורס ובעיקר בשאלת מעמד הדת בחיים הפרטיים כנגד החיים הציבוריים, או האל הפרטי מול האל הציבורי.